
ЗА МОТИВАЦИЯТА: МЕРИТОКРАЦИЯ

*Максим АЛАШКИ**

ABOUT THE MOTIVATION: A MERITOCRACY

*Maxim ALASHKI**

Abstract: *Meritocracy and the related public system are considered as a kind/way/variety of human motivation for development, and through its prism. A brief overview of what it is meritocracy, including the use of a main principles, historical example and reflections of the author on its relationship to motivation.*

Key words: *meritocracy, motivation, society, system, merit, development*

„Меритокрация“ (от стгр. ез. „μερίτο“ – „заслужил“, и „κράτος“ – „власт“) е форма на държавно управление, основаваща се на участие в управлението на способните (заслужилите), система на т.нар. „равни възможности“, при която хората се доказват чрез своите способности и талант, а не чрез богатството, потеклото си, привилегиите и други фактори, като социално положение и политическа власт.

Терминът „меритокрация“ често се употребява и за определяне на типа на обществото, в което богатството, положението и социалният статут се определят чрез доказване на таланта, уменията и интелигентността било чрез конкурс, или друга демонстрация, конкуренция (състезание) на идеи и възможности, както и чрез заслужаване на доверие. Задълженията и социалният авторитет трябва да бъдат спечелени, а не наследени или възложени на случайни индивиди или произволни групи хора по неясни за обществото критерии.

* Авторът е доцент, доктор във Висшето училище по сигурност и икономика – Пловдив.

* The author is an Associate Professor, Philosophy Doctor at the Higher School of Security and Economics – Plovdiv.

Меритокрацията се използва и при сравняване или критика на различни (конкурентни) от нея общества, които могат да противопоставят наличие на доходи, богатство, статут и други привилегии на населението на таланта, качествата, компетентността, мотивацията и усилията, както и за тяхното охарактеризиране по различни характеристики и критерии. Терминът като словосъчетание е използван за първи път през 1958 г. от Майкъл Ъънг¹ в книгата му, която на практика е сатирично есе, озаглавена „Възходът на меритокрацията: 1870 – 2033“ („Rise of the meritocracy: 1870-2033“). Там чрез меритокрацията се дава негативна оценка на една измислена социална система, водеща до социална революция, при която масите свалят елита.

Но от друга страна повечето автори, които разглеждат темата и използват тази терминология, вярват, че меритократичната система е положителна за обществото и неговото справедливо развитие. Нейните привърженици смятат, че такава система е по-полезна, по-честна и по-продуктивна от други системи, а освен това позволява да се сложи край на различията (които на практика са дискриминация) на основата на пол, раса, вероизповедание, произход, социални връзки и други привилегии.

В своята книга „Възход и падение на европейската меритокрация“ Иван Кръстев² задава въпросите: „Защо „класите, които се издигат с изпити“, предизвикват толкова силно възмущение във време, когато сложността на света предполага, че обществото ще има най-голяма нужда от тях? Защо хората, които се трудят усилено, за да могат техните деца да завършат най-добрите университети в света, отказват да се доверят на онези, които вече са ги завършили? Как е възможно някой да се съгласи с Майкъл Гоув³ – британски политик от лагера на брекзит, който казва, че на хората им е „омръзнало от експерти“? Сякаш изглежда очевидно, че меритокрацията – системата, при която водещите позиции се заемат от най-талантли-

¹ Michael Dunlop Young, Baron Young of Dartington (1915-2002) – британски социолог, социален активист и политик.

² Иван Кръстев (р. 1965) е политолог, председател на УС на Центъра за либерални стратегии и изследовател в Института по хуманитарни и социални науки във Виена (IWM Vienna).

³ Michael Gove (1967), член на парламента на Обединено кралство Великобритания.

вите и способните, най-добре образованите и най-добре представящите се на изпитите – е по-добра система от плутокрацията⁴, геронтокрацията⁵, аристокрацията, вероятно дори от управлението на мнозинството, сиреч от демокрацията“.

Меритокрацията е в ярък контраст с аристокрацията, в която успехът и статутът на човека в живота зависят главно от статута и титлите на семейството и други, предимно наследствени и свързани с привилегии, отношения. В този тип социална система хората напредват предимно въз основа на своето име и/или социални връзки.

Типичен и ярък исторически пример за издигане в йерархията според заслугите е след Френската революция от края на XVIII век, отприщила таланта на цяло поколение, дотогава спъвано от строгата класова система на стария аристократичен режим. Преди 1789 г. широките народни маси във Франция нямат шанс да постигнат в живота си много повече от своите бащи и дядовци, докато тогава талантливите и способните изведнъж получават възможността да се озоват на върха в обществото. Например Наполеон Бонапарт, който е на 19 години, когато избухва революцията, едва на 24 години става генерал благодарение предимно на своите качества и защото аристократите, заемали дотогава офицерските чинове в армията, са избягали от страната или са екзекутирани. Той след 5 години става първи консул на Републиката, а след още 5 години – император, а не след дълго превръща Франция в най-могъщата нация в Европа. От 26 маршали, назначени от Наполеон през Първата френска империя, 11 тръгват от най-ниските прослойки на населението – синове на готвач, на кожар, на съдебен пристав, на селянин, на пивовар, на мелничар, на ханджия, на прислужник и т.н. Поради заслуги на бойното поле всички тези маршали се издигат и стават херцози, няколко стават принцове, един става крал на Неапол, а друг – крал на Швеция. На Наполеон се приписва фразата, че „всеки войник носи в раницата си маршалски жезъл“. Подобно нещо е немислимо преди революцията.

В съвременната си интерпретация меритокрацията може да се прилага във всяка област, в която кандидатът за определена работа,

⁴ „Плутокрацията“ (от гр. ез. „πλοῦτος“ – „богатство“, „κράτος“ – „власт“) е форма на държавно управление, при която решенията на властта не се базират на мнението на народа, а се взимат от влиятелен кръг на висшето общество, съставен от богати хора. Тя е частен случай на олигархията.

⁵ „Геронтокрацията“ (от гр. ез. „γέρων“ – „старец“, „κράτος“ – „власт“) е форма на олигархично управление, при която управляват значително по-възрастни ръководители. Платон пише: „За старите е да управляват, а за младите – да се подчиняват“.

задача, функция или длъжност се избира въз основа на неговата интелигентност, физическа сила, образование, пълномощия във функционалната област, професионална квалификация и опит или чрез добри резултати при съответни изпити или оценки.

Съществува и меритократична система на възнаграждение, която се прилага широко предимно от частни компании и организации, които ценят и възнаграждават онези свои професионалисти, представящи по-добри продукции и резултати, които се стимулират или с увеличаване на заплатите, или с предлагане на по-високи позиции.

Някои от безспорните принципи на меритокрацията са:

- социалното положение не играе важна роля при избора на кандидати;
- важни са талантът, способностите, усърдието, амбицията;
- съществува свободна конкуренция;
- създават се благоприятни условия и първоначална грижа за развитие на избраните кандидати.

В политическата теория меритокрацията е власт, основаваща се на личностни постижения, и в редица развити държави тя е в основата на съвременната държавна служба. Изборът на най-достоините кандидати се извършва в открит конкурс, където всеки може да се яви при равни позиции. Селекцията се извършва от комисия от подходящо квалифицирани независими длъжностни лица, които могат да гарантират, че конкурсът не е предварително нагласен и предрешен и условията му са честно изпълнени. Наличието и изпълнението на обективни критерии за оценка на кандидатите за длъжност е основен принцип.

Фундаментална база на меритокрацията е конкуренцията: за постигането на високо социално положение и качество на живот човек трябва непрекъснато да развива способности и да се отличава (превъзхожда) от другите. Ето защо корените на заслугите са не в колективното, а в индивидуалното начало. В този смисъл тя действа като идеология, близка до капитализма чрез конкурентното си начало, търсенето на постоянен растеж и вечния стремеж за постигане и запазване на водеща позиция.

В духа на капитализма меритокрацията е несъвместима с идеята за солидарност. Канадският философ Кай Нелсен⁶ отбелязва, че на фундаментално ниво такова общество е нехуманно. Несвързано с идеите на хуманизма е, когато хората непрекъснато се конкурират

⁶ Kay Nielsen (1926) – преподавател по философия в Университета на Калгари.

пomeжду си в почти всички области, като същевременно търсят постоянна оценка, сортиране, класиране в стремежите за по-продуктивно общество и по-голяма ефективност. Така меритокрацията се превръща в система, която разрушава основите на солидарността и братството, подкопавайки чувството за принадлежност към една общност. Ограниченията на ценностните ориентации обаче са само един от проблемите на меритокрацията и съвременното общество. Майкъл Йънг, който критикува тази система на управление, също е противник на социалното неравенство, причинено от йерархичното неравенство. Той твърди, че няма фундаментална основа за съществуването на превъзходство на някои хора над другите. В този смисъл меритокрацията е власт, основаваща се на превъзходство.

В днешно време особено в САЩ идеята за система на управление и бизнес, основана единствено на заслуги, е в голяма степен компрометирана, тъй като наличието на ресурси за култивиране на заслуги до голяма степен се определя от социално-икономическия статут на индивида. Следователно хората, родени в по-висока социално-икономическа позиция (а именно, които притежават повече богатство, власт), ще имат повече ресурси отколкото тези, които са родени с по-нисък икономически статут. Неравнопоставеният достъп до ресурси има пряк и значителен ефект върху качеството на образованието, което детето ще получи от детската градина до университета. Качеството на образование наред с други фактори, свързани с неравенството и дискриминацията, пряко влияе върху развитието на заслугите, когато се кандидатства за определена властова или друга, по-висока или престижна, позиция.

От гледна точка на теориите за мотивация меритокрацията е отличен начин за мотивиране на служителите, които са отдадени на изпълнението на своите функционални задължения в търсене на по-добри възможности в резултат на представените от тях „заслуги“. В това отношение една от основните критики към меритокрацията е невъзможността за изнамиране и използване на перфектна, безспорна и за всички съвсем честна и ефективна методология за оценка на тези „заслуги“.

Много социолози, психолози, философи и интелектуалци игнорират меритокрацията като справедлива система на йерархизация, тъй като професионалното или социалното издигане не зависи изключително от индивидуалните усилия, а и от възможностите, които всеки индивид има през целия си живот. Както вече бе посочено, хората, които са родени с по-добри финансови възможности, с

достъп до най-добрите учебни заведения и изключителни професионални връзки и контакти, е по-вероятно да спечелят привилегирована позиция от тези, които не са имали същия „късмет“. Очевидно обаче, както смятат други, не трябва да се обобщава и генерализира, защото няма смисъл от „големи възможности в живота“, ако от другата страна няма никакви усилия и желание от възползване от тях.

Основна друга критика е, че това усилие не е единственият фактор, който определя успеха или неуспеха, а част, която обхваща по-сложни концепции, свързани и присъстващи в обществата. Социализмът и други идеологии, които проповядват концепцията за егалитарното⁷ общество, също се противопоставят на меритокрацията. За тази група идеята за насърчаване на успеха, основана на индивидуализма, води до нарастване на социалното неравенство и т.нар. „социален дарвинизъм“.

От теорията сме запознати, че мотивацията е движещата сила при постигането на определени цели. Тя включва целева насоченост на поведението и изисква получаването на пряка и своевременна връзка между тези целенасочени действия и постигнатите чрез тях резултати. Крайният резултат винаги е от субективно значение и има психологическо ценностно изражение. Погледната през призмата на меритократичната система с нейните положителни качества и принципи като система с възможност за личностно развитие, базирано на способности, което много често липсва при други обществени и секторни системи, тя дава допълнително предимство на по-знаещите, по-можещите, по-амбицираните и търсещите реализация на своите цели с по-справедливи средства.

Макар че меритокрацията е благороден идеал за всяка наистина социална система, нейното постигане изисква първо да се признае, че съществуват социални, икономически и политически условия, които на практика създават неравенство, което я правят невъзможна. За да се постигнат тези условия, трябва да бъдат коригирани, отстранени или значително намалени, което е твърде субективна задача и затова в голямата си част неосъществим блян. Но бляновете са нужни, за да се стремим към тях, което може да бъде подпомогнато от волята на властимащите в едно демократично общество и са част от неговото модернизиране и развитие.

⁷ Егалитарен (от фр. ез.) – който почива на всеобщото равенство; уравнителен. Сред широкоизвестните егалитарни философии са социализмът, комунизмът, анархизмът, левият либертарианизъм и прогресивизмът, като всички те предлагат икономически, политически и правен егалитаризъм.

Литература

1. **Робъртс**, Андрю. Изкуството да воюваш. София: Сиела Норма, 2020. ISBN 978-954-28-3119-8.
2. **Kett**, Joseph F. The History of a Founding Ideal from the American Revolution to the Twenty-First Century. Ithaca. NY: Cornell University Press, 2012. ISBN 978-080-14-5122-5.
3. **Lampert**, Khen. Meritocratic Education and Social Worthlessness. UK: Palgrave-Macmillan, 2012. ISBN 113-732-48-80.
4. **Young**, Michael D. Rise of the meritocracy. UK: Routledge, 1994. ISBN 978-156-00-0704-3.
5. <https://bg.wikipedia.org/wiki/Меритокрация>. [прегледан 12.02.2021].
6. <https://bg.uzvisit.com/1675-meritocrasy>. [прегледан 12.02.2021].
7. <https://bg.eferrit.com/меритокрация-истински-или-мит/>. [прегледан 12.02.2021].
8. <https://muzruno.ru/obrazuvane/115052-meritokracijata-e-kakvo-e-zaslugata-princip-na.html>. [прегледан 12.02.2021].
9. <https://www.wikiwand.com/bg/Меритокрация>. [прегледан 26.02.2021].